

УДК 343.22

Курафесов Віктор Володимирович,
здобувач
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

СУБ'ЄКТ ПОРУШЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ ГРОМАДЯН ЗАЛЕЖНО ВІД ЇХ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ НАЛЕЖНОСТІ, РЕЛІГІЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ, ІНВАЛІДНОСТІ ТА ЗА ІНШИМИ ОЗНАКАМИ

У статті розглянуто проблеми визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 161 КК України, крізь призму поглядів, що склалися в теорії кримінального права. Окремо досліджено всі ознаки суб'єкта злочину, а також проблеми кримінальної відповідальності юридичних осіб. Проаналізовано останні законодавчі новації щодо визначення поняття «службова особа».

Ключові слова: суб'єкт злочину, загальний суб'єкт злочину, ознаки суб'єкта злочину, кримінальна відповідальність юридичних осіб, злочини проти конституційних прав громадян.

Постановка проблеми. Для виявлення у діянні особи всіх ознак складу злочину, пов'язаного з порушенням рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками, необхідно насамперед встановити наявність самого суб'єкта злочину. У свою чергу, під час з'ясування питання, яка особа може бути визнана суб'єктом даного злочину, необхідно звернутись до положень Загальної частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) [1], що містить визначення обов'язкових ознак, які його характеризують. При цьому слід пам'ятати, що суб'єкт злочину – це суто кримінально-правове поняття, яке визначає юридичну характеристику особи, що вчинила злочин, та обмежується тільки ознаками, необхідними для обґрунтування можливості притягнення її до кримінальної відповідальності. З огляду на це вказана категорія потребує відмежування від однорідного, проте не тотожного, а більш широкого за змістом поняття «особа злочинця», яке теж відіграє певну кримінально-правову роль, проте переважно особливо на етапі призначення покарання або звільнення від нього.

Мета статті – розкрити ознаки суб'єкта злочину, пов'язаного з порушенням рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками.

Виклад основного матеріалу. У чинному КК України суб'єкту злочину вперше присвячено окремий розділ VI Загальної частини – «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)». Втім у нормах Особливої частини КК України поняття суб'єкта злочину не використано, а ознаки суб'єкта, як правило, не вказуються. У цьому виявляється єдність Загальної та Особливої частин КК України при формулюванні складів злочинів. В Особливій частині визначаються ознаки, що характеризують об'єктивну та суб'єктивну сторону, а ознаки суб'єкта (якщо він загальний), описуються в Загальній частині КК України і є однаковими для визначення в усіх складах злочинів. Винятком є норми зі спеціальним суб'єктом, у диспозиції яких специфічно вказуються додаткові ознаки суб'єкта, що впливають на кваліфікацію [1].

Відповідно до положень ч. 1 ст. 18 КК України суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність. Цей законодавчий припис містить ознаки загального суб'єкта злочину.

Згідно з ч. 1 ст. 161 КК України кримінальну відповідальність за порушення рівнопра-

вності громадян несе особа, що має загальні ознаки суб'єкта злочину. Як підкреслюють М. І. Мельник і М. І. Хавронюк, не має значення, чи вчинено злочин представником так званої титульної нації або національної меншини, європейської або іншої раси, віруючим або атеїстом, чи належить суб'єкт злочину і потерпілий до однієї раси, національності, конфесії тощо [2].

У доктрині вітчизняного кримінального права загально визнаним є положення, за яким суб'єктом злочину може бути лише фізична особа, тобто людина. Сучасне кримінальне право України визнає лише індивідуальну кримінальну відповідальність фізичних осіб за вчинені ними злочини. Чинне кримінальне законодавство України виключає кримінальну відповідальність юридичних осіб (підприємств, установ, організацій будь-якої форми власності). Всі найважливіші інститути кримінального законодавства України (злочин, вина, відповідальність, покарання і його мета, загальні засади призначення покарання) спрямовані виключно на застосування їх до фізичних осіб.

Проте слід нагадати, що мали місце неодноразові спроби запровадити кримінальну відповідальність щодо юридичних осіб. Однією з них був проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб» від 16.01.2012 р. № 2032, яким пропонувалося штучно включити до Загальної частини КК України додатковий розділ і тим самим запровадити кримінальну відповідальність юридичних осіб. Проте така пропозиція *a priori* не могла бути схвалена, оскільки, на нашу думку, введенням одного додаткового розділу не можна змінити концептуальну ідею кримінальної відповідальності виключно фізичних осіб, що пронизує весь зміст і текст чинного КК України¹. Зазначений проект не знайшов підтримки серед провідних науковців, які зазначали, що запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні можливе лише після схвалення на доктринальному (науковому) рівні цієї концепції, вироблення механізмів її впровадження до всіх інститутів кримінального права, розроблення теоретичної моделі нового КК України, побудованого на концепції визнання суб'єктами, що підлягають кримінальній відповідальності, і фізичних, і юридичних осіб.

І хоча Законом України від 23.05.2013 р. № 314-VII Загальна частина КК України була доповнена новим розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», який набув чинності 13.05.2014 р., все ж таки ці законодавчі новели концептуально не змінили підстави кримінальної відповідальності, якою, як і раніше, визнається вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину. Таким чином, заходи кримінально-правового характеру, які наразі застосовують до юридичних осіб, не дають підстав стверджувати, що останні набувають ознак суб'єктів злочину, отже, розглядати юридичну особу в контексті елементів складу злочину не можна.

Наступною обов'язковою ознакою загального суб'єкта злочину є його осудність. Тільки осудна особа здатна правильно оцінювати фактичні обставини вчинюваного діяння, усвідомлювати його суспільно небезпечний характер та керувати своїми діями (бездіяльністю). Згідно з ч. 1 ст. 19 КК України осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Загальна оцінка стану осудності відбувається з урахуванням двох критеріїв: юридичного та психологічного. Юридичним критерієм осудності є факт вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом

¹ Першою спробою в сучасному кримінальному праві України визнати юридичну особу суб'єктом злочину було зроблено у проекті КК України, підготовленому за завданням Комісії Верховної Ради України 12-го скликання з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю авторським колективом на чолі з проф. В. Смітєнком. У ньому пропонувалося визнати юридичну особу суб'єктом злочинів проти миру і безпеки людства, здоров'я населення, проти держави, у сферах природокористування і господарювання. До організацій, які вчинили злочини, згідно з ч. 2 ст. 55 Проекту планувалося застосувати такі покарання, як кримінальна реституція (відшкодування завданої матеріальної та моральної шкоди), штраф у межах від 15 до 30 % річного доходу юридичної особи (у разі ухилення від його сплати суд міг замінити штраф конфіскацією майна у подвійному розмірі несплаченої суми штрафу), заборона здійснювати певну діяльність, конфіскація знарядь і засобів вчинення злочину, оголошення юридичної особи злочинною організацією та її ліквідація з конфіскацією майна.

про кримінальну відповідальність, психічно здоровою особою, здатною повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та керувати ними під час вчинення злочину.

Під психологічним критерієм осудності розуміється стан свідомості особи, її здатність до усвідомленої діяльності. Психологічний критерій осудності характеризується двома ознаками: 1) можливістю (здатністю) повною мірою усвідомлювати характер своїх дій (бездіяльності), тобто усвідомлювати фактичну сторону та суспільну небезпечність свого діяння; 2) можливістю керувати своїми діями (бездіяльністю). Антиподом осудності є неосудність, яка полягає в нездатності особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом, усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недомства або іншого хворобливого стану психіки (ч. 2 ст. 19 КК України).

З метою уточнення наведених ознак суб'єкта злочину необхідно додати, що особа повинна бути осудною або обмежено осудною. При цьому обмежена осудність розглядається як окремий прояв осудності. Згідно зі ст. 20 КК України обмежено осудна особа підлягає кримінальній відповідальності, однак ця ознака суб'єкта злочину враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

Третьою ознакою суб'єкта злочину, відповідальність за який передбачено ст. 161 КК України, є вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність. У широкому розумінні вік особи – це календарний період часу від моменту народження до певної дати; у вузькому – період у житті особи, з яким пов'язані медико-біологічні, соціально-психологічні та правові зміни [3, с. 17]. Згідно з ч. 1 ст. 22 КК України кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. Крім загального віку кримінальної відповідальності, у ч. 2 ст. 22 КК України передбачається вичерпний перелік злочинів, за які вік відповідальності знижений і становить 14 років. Оскільки ч. 2 ст. 22 КК України не містить спеціальної вказівки на те, що порушення рівноправності громадян вчиняється з 14-річного віку, можна констатувати, що суб'єкт цього злочину є загальним – фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку. На нашу думку, саме такий вік є прийнятним для кримінальної відповідальності за даний злочин. По-перше, це відповідає й міжнародним стандартам, по-друге, даний злочин не є нетиповим, розповсюдженим серед неповнолітніх осіб. Крім того, об'єктивна та суб'єктивна сторони даного діяння є доволі складними, отже його суспільно небезпечність і протиправність неповнолітніми, що не досягли 16 років, може й не усвідомлюватись. Таким чином, як зазначалося вище, загальні ознаки суб'єкта злочину у диспозиціях статей Особливої частини КК України не вказуються, а лише встановлюються шляхом систематичного тлумачення диспозицій статей 18, 19, 20, 22 Загальної частини КК України.

У випадках, коли суб'єкт злочину є спеціальний, у диспозиціях вказуються додаткові ознаки суб'єкта, наприклад, стать, посада, характер діяльності тощо. Ці та інші ознаки в теорії кримінального права відносять до ознак, що характеризують спеціального суб'єкта злочину. Згідно з ч. 2 ст. 18 КК України спеціальним суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа. На сьогоднішній день у КК України передбачено понад 70 % видів злочинів, які можуть бути вчинені спеціальними суб'єктами. Такі суб'єкти для притягнення їх до відповідальності повинні володіти однією чи більше спеціальними (додатковими або факультативними) ознаками, безпосередньо зазначені в законі або визначеними шляхом його тлумачення, які обмежують притягнення інших осіб до кримінальної відповідальності за вчинення конкретного злочину. Що стосується безпосередньо ст. 161 КК України, то пряма вказівка на спеціальні ознаки суб'єкта злочину передбачена лише частиною другою цієї статті, в якій встановлено відповідальність за ті самі дії, вчинені службовою особою. Вважаємо, що ця ознака спеціального суб'єкта потребує певного уточнення, тому що зі змісту ч. 2 ст. 161 КК України не зрозуміло, про який вид службової особи йдеться.

Загальне визначення службових осіб наведено у ч. 4 ст. 18 КК України: «Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні

засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів» [1]. У п. 1 примітки до ст. 364 КК України передбачено більш вузьке, порівняно з ч. 4 ст. 18, визначення службових осіб, яке стосується лише статей 364, 365, 368, 368², 369 КК України.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 07.04.2011 р. № 3207-VI [4] до КК України було внесено зміни до розділу XVII Особливої частини «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг». Вельми суперечливими і неоднозначними є останні законодавчі новації щодо визначення поняття «службова особа». Внесені зміни та доповнення до КК України полягають у такому: 1) ст. 18 доповнено ч. 4, в якій наведено загальне визначення службових осіб; 2) у п. 1 примітки до ст. 364 передбачено більш вузьке, порівняно з ч. 4 ст. 18, визначення службових осіб, яке стосується лише статей 364, 365, 368, 368², 369 КК України; 3) у статтях 364¹, 368-3 використано поняття службових осіб юридичних осіб приватного права без його окремого законодавчого визначення; 4) у ч. 4 ст. 18 та п. 2 примітки до ст. 364 наведено однакові за змістом спеціальні положення щодо визнання службовими окремих категорій осіб, які є посадовими особами іноземних держав або здійснюють певні функції в іноземних державах чи її органах, або у міжнародних організаціях чи органах.

У більшості статей Особливої частини КК України під службовими розуміються особи, визначені у ч. 3 та ч. 4 ст. 18 КК України, тобто як службові особи публічного права, так і службові особи юридичних осіб приватного права. Із цього загального визначення, *що є більш широким*, є три винятки, в яких йдеться про більш вузькі визначення службових осіб. По-перше, у статтях 364, 365, 368, 368² та 369 КК України під службовими особами розуміють ті, що визначені у пунктах 1 і 2 примітки до ст. 364 КК України і які умовно можна назвати службовими особами публічного права. По-друге, у розділі XIX Особливої частини КК України йдеться про військових службових осіб, визначення яких наведено у п. 1 примітки до ст. 423 КК України і не зазнало змін.

Порівнюючи визначення службових осіб, наведене у пунктах 1 і 2 примітки до ст. 364 КК України, з тим, що міститься у ч. 3 ст. 18 КК України, доходимо висновку, що в них основний зміст однаковий, зокрема, однаково сформовано види функцій та виконання функцій за спеціальним повноваженням. Якщо у ч. 3 ст. 18 КК України йдеться про обіймання особами посад на підприємствах, в установах чи організаціях, то в п. 1 примітки до ст. 364 – про обіймання посад лише на державних чи комунальних підприємствах, установах чи організаціях. Саме ця ознака відображає особливість визначення службових осіб публічного права порівняно із загальним визначенням службових осіб [5, с. 35, 40].

У законодавчому визначенні службової особи наразі робиться наголос на тому, що вона обіймає посаду на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форми власності. Безумовно, форма власності, на підставі якої створені й функціонують юридичні особи, відіграє вирішальну роль у віднесенні їх до юридичних осіб публічного або приватного права. Проте у статтях 81 та 87 Цивільного кодексу України [6] при розмежуванні цих різновидів юридичних осіб критерієм є не форма власності, а порядок (спосіб) створення (утворення) цих осіб.

Юридичні особи публічного права створюються незалежно від волі приватних осіб, як правило, для здійснення спеціальних функцій, не обумовлених їх участю в цивільному обороті. І навпаки, юридичні особи приватного права створюються за ініціативою приватних осіб на договірних засадах з метою участі у різноманітних цивільно-правових відносинах [7, с. 136]. Визначення службової особи юридичної особи приватного права в розділі XVII КК України не наводиться, не зроблено в ньому і посилань на частини 3 та 4 ст. 18 КК України, аналіз змісту яких мав би дати відповідь на питання про те, яка саме категорія суб'єктів на-

лежить до службових осіб юридичних осіб приватного права. Так, Г.М. Анісімов зазначив, що на відміну від загального поняття службової особи, в КК України не визначено як окреме поняття службової особи юридичної особи приватного права – спеціального суб'єкта злочинів, передбачених статтями 364¹, 365¹, 368³ КК України. Проте це не означає, що їх ознаки не визначені у законі. Зміст цього поняття можна з'ясувати шляхом систематичного тлумачення норм, передбачених ч. 3 ст. 18 та пунктами 1 і 2 примітки до ст. 364 КК України. Виключно службові особи, які обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують їх за спеціальним повноваженням в юридичній особі приватного права, є спеціальним суб'єктом злочинів, передбачених статтями 364¹, 365¹, 368³ КК України [8].

Між тим щодо визначення поняття службової особи юридичної особи публічного права обрано зовсім інший підхід. Таке визначення наводиться у примітці 1 до ст. 364 КК України. При цьому сам термін «службова особа юридичної особи публічного права» не використовується, хоча у Законі України «Про засади запобігання, протидії корупції» від 07.04.2011 р. № 3206-ХІ таке поняття є у пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 4 [9].

Отже, в тексті КК України поняття службової особи юридичної особи приватного права є, а термін «службова особа юридичної особи публічного права» відсутній. Не зрозуміло, чому такі парні поняття по-різному регламентовані в кримінальному законі. Втім, усе ж таки в чинному законодавстві шляхом тлумачення можна виділити змістовні ознаки службових осіб публічного права. По-перше, ці особи одержують заробітну плату за рахунок державного чи місцевого бюджету; по-друге, вони є службовими особами, тобто обіймають в юридичних особах публічного права посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням (зазначеним спеціальним повноваженням їх може наділити повноважний орган державної влади, орган місцевого самоврядування, центральний орган державного управління зі спеціальним статусом, повноважний орган чи повноважна службова особа підприємства, установи, організації, суд або закон) [10–11]. У випадку, якщо норма не містить конкретного посилання на вид службової особи (як у ч. 2 ст. 161 КК України), то ми розуміємо під нею як службову особу юридичної особи публічного права, так і службову особу юридичної особи приватного права.

Висновки. Суб'єктом порушення рівноправності громадян в основному складі цього злочину (ч. 1 ст. 161 КК України) є фізична осудна особа, що досягла 16 років на момент вчинення злочину.

Пряма вказівка на спеціальні ознаки суб'єкта злочину передбачена лише ч. 2 ст. 161 КК України, де він виступає як кваліфікуюча ознака.

Тлумачення тексту закону дозволяє дійти висновку, що під службовою особою у ч. 2 ст. 161 КК України слід розуміти як службову особу юридичної особи приватного права, так і службову особу юридичної особи публічного права.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131
2. Мельник М. І., Хавронюк М. І. та ін. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав людини і громадянина. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України* / за заг. ред. М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. 4-те вид., перероб. та допов. Київ: Юрид. думка, 2007. С. 369–456.
3. Михеев Р. И. Проблемы вменяемости, вины и уголовной ответственности. Теория и практика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 1995. 24 с
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 07.04.2011 р. № 3207-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 41. Ст. 414.
5. Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію. Харків: Право, 2013. 424 с.
6. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
7. Науково-практичний коментар Цивільного Кодексу України: у 2 т. / за ред.: О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2006. Т. 1. 832 с.

8. Анісімов Г. М. Службова особа як спеціальний суб'єкт злочину. *Основні напрямки розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення кримінального законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11–12 жовт. 2012 р.). Харків, 2012. С. 167–171.

9. Про засади запобігання, протидії корупції: Закон України від 07.04.2011 р. № 3206-XI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 40. Ст. 404.

10. Осадча А. С. Особи, що здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, як спеціальні суб'єкти злочину. *Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих науковців*: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Тернопіль, 2012. С. 65–68.

11. Осадча А. С. Службові особи і особи, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, як спеціальні суб'єкти злочину: аналіз законодавчих новел. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Економічна теорія та право. Харків: Право, 2013. № 2 (13). С. 251–252.

Курафеев Виктор Владимирович,

соискатель

(*Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков*)

СУБЪЕКТ НАРУШЕНИЯ РАВНОПРАВИЯ ГРАЖДАН В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ИХ РАСОВОЙ, НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ, РЕЛИГИОЗНЫХ УБЕЖДЕНИЙ, ИНВАЛИДНОСТИ И ПО ДРУГИМ ПРИЗНАКАМ

В статье рассмотрены проблемы определения субъекта преступления, предусмотренного ст. 161 УК Украины, сквозь призму взглядов, сложившихся в теории уголовного права. Отдельно исследованы все признаки субъекта преступления, а также проблемы уголовной ответственности юридических лиц. Проанализированы последние законодательные новации относительно определения понятия «должностное лицо».

Ключевые слова: субъект преступления, общий субъект преступления, признаки субъекта преступления, уголовная ответственность юридических лиц, преступления против конституционных прав граждан.

Kurafiev Viktor Volodymyrovych,

postgraduate

(*Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv*)

THE SUBJECT OF VIOLATION OF EQUALITY OF CITIZENS DEPENDING ON THEIR RACIAL, NATIONAL ACCESSORIES, RELIGIOUS BELIEFS, DISABILITY AND OTHER SIGNS

The article deals with the problems of determining the subject of a crime, stipulated by Art. 161 of the Criminal Code of Ukraine, through the prism of the views prevailing in the theory of criminal law. All the signs of the subject of the crime, as well as the problems of the criminal liability of legal entities, have been separately investigated. The last legislative innovations concerning definition of the concept «official» are analyzed.

Key words: subject of crime, general subject of crime, signs of a crime subject, criminal liability of legal entities, crimes against constitutional rights of citizens.

Надійшла до редколегії 12.05.2018